

Výzkum obětí trestné činnosti zaměřený na zkušenosti obyvatel České republiky s vybranými druhy deliktů ve sledovaném období

JUDr. Michaela Štefunková, Ph.D., Mgr. Jakub Holas, Mgr. Zuzana Kostelníková, Mgr. Martina Pešková

Úvod

„Výzkum obětí trestné činnosti zaměřený na zkušenosti obyvatel České republiky s vybranými druhy deliktů ve sledovaném období“ je aktuálně řešeným výzkumným projektem Institutu pro kriminologii a sociální prevenci (doba řešení 1. 3. 2016 - 28. 2. 2019).

Primárním cílem výzkumu je zjištění míry viktimizace obyvatel sledovanými trestnými činy a tím získání komplementárního zdroje informací o rozsahu kriminality v České republice včetně její latentní části. Sekundárním cílem je získání podrobnějších informací souvisejících s prožitou viktimizací (např. bližší okolnosti viktimizace, oznámení resp. důvody neoznámení incidentu policii, hodnocení poskytnutých služeb, dopady viktimizace...), jakož i dalších názorů a postojů obyvatel na otázky spojené s problematikou kriminality (obavy o osobní bezpečnost, hodnocení úrovně péče o oběti v ČR...).

Projekt navazuje na tradici českých viktimizačních výzkumů. Tam kde to bylo možné, v zájmu zachování srovnatelnosti bylo použito i totožné znění otázek. Zároveň jak z uvedených cílů vyplývá, byl aktuální výzkum výrazně rozšířen, aby pokrýval co nejširší spektrum relevantních témat. I když jsme se při dizajnování inspirovali i dobrou praxí a přístupy používanými v zahraničí, důraz byl kladen na to, aby studie co nejlépe reflektovala specifické prostředí České republiky. Cílem bylo vytvořit flexibilní výzkumný nástroj, který by na jedné straně umožnil mapování trendů, na straně druhé, poskytoval prostor pro zkoumání aktuálních témat z oblasti kriminologie, viktimologie či trestní politiky.

Metodologie

V roce 2013 byl za účelem posílení postavení a práv obětí přijat zákon č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů a o změně některých zákonů. Po více než čtyřleté účinnosti jsme se například pokusili zmapovat dopad tohoto zákona z pohledu potenciálních i skutečných obětí. K tomuto účelu jsme do aktuálního viktimizačního výzkumu zařadili speciální modul zaměřený na tuto problematiku. Navzdory svým limitům¹ je výhodou tohoto přístupu, že umožňuje zachytit názory jak běžné populace, tak obětí včetně obětí latentních. Názory osob se zkušeností s viktimizací, které tuto událost nikde neoznámili, zůstávají totiž jinak skryty.

S cílem získat širší náhled na problematiku a identifikovat relevantní témata v této oblasti z pohledu praxe byla ještě před sestavováním hlavního výzkumného nástroje - dotazníku, realizovaná kvalitativní sub studie s odborníky z oblasti pomoci obětem trestných činů.

Samotné dotazníkové šetření bylo realizováno na podzim roku 2017 na reprezentativním souboru české populace 15+. Výzkumný soubor byl vybrán kvótním výběrem a byl reprezentativní z hlediska pohlaví, věku, vzdělání, velikosti místa bydliště a kraje. Dále bylo v rámci sociodemografických údajů zaznamenáváno sociální postavení, okres bydliště, počet členů domácnosti, počet členů domácnosti mladších 18 let, příjem domácnosti, charakter zástavby, příjmové a majetkové zajištění. Dotazování metodou face to face (CAPI, PAPI) pro IKSP provedla externí agentura, která vyhrála ve výběrovém řízení. Do finálního zpracování bylo použito 3328 rozhovorů

¹ forma dotazníkového šetření neumožňuje zkoumat problematiku příliš detailně jako je tomu například u hloubkových rozhovorů. Modul byl navíc součástí viktimizační studie, jejíž primární cíl je jiný a má poměrně standardizovanou strukturu, což rovněž limitovalo prostor, který bylo možno vyhradit tomuto tématu.

Dotazník pokrýval poměrně široké spektrum okruhů a dá se rozdělit na několik tematických částí. V budoucnosti ho tak v případě potřeby lze flexibilně modifikovat.

Rozhovor zahajovala otevřená otázka o kriminalitě.

Druhá část byla věnována mapování viktimizace. Zjišťováno bylo, jestli se respondent (u některých deliktů i další členové jeho domácnosti²) stal v posledních třech letech předcházejících dotazování obětí některého ze sledovaných trestných činů. U incidentů, kde to jejich povaha nevyklučovala (domácí násilí, stalking) byly oběti dále tázány, jestli se incident stal v posledním roce, případně kolikrát. Vzhledem k tomu, že viktimizace není úplně běžný jev, bylo za účelem zachycení více případů zvoleno toto kombinované referenční období. Sledovány byly kromě tradičních trestných činů (tzv. common crimes) majetkové a násilné povahy, i citlivá témata sexuálního napadení a domácího násilí. Pozornost byla věnována i novým formám kriminality, konkrétně stalkingu, podvodům při internetovém nakupování a podvodním e-mailům. Dotazník celkem zahrnoval čtrnáct typů kriminálního jednání.

Kromě internetových deliktů, kde se skladba otázek trochu lišila, byly bližší okolnosti reportované viktimizace zjišťovány v následující části dotazníku. Doplňující otázky k jednotlivým incidentům byly jednak specifické vzhledem k charakteru trestné činnosti, jednat společné pro všechny delikty. Snahou bylo zjistit, jestli by incident potenciálně naplňoval znaky nějakého konkrétního trestního činu, ale i další upřesňující informace, jako například místo a čas spáchání. Rovněž bylo zjišťováno, jestli delikt zůstal latentní či nikoli, tedy jestli (případně proč ne) poškození incident nahlásili policii. V případě kladné odpovědi jsme se ptali, jak oznámení dopadlo a jak oznamovatelé hodnotí přístup policie. Zajímalo nás také, jestli oběti využily nebo nevyžily pomoc specializovaných subjektů a proč. Poslední soubor otázek byl věnován mapování subjektivních dopadů viktimizace zahrnující zdravotní, psychickou i materiální stránku.

Samostatná část určena pro všechny respondenty byla zaměřena i na obavy o osobní bezpečnost (po setmění v místě bydliště) a hodnocení pravděpodobnosti viktimizace v následujícím roce.

Dotazník uzavíral specifický modul na aktuální téma. Jak už bylo uvedeno výše, zaměřen byl na hodnocení úrovně péče o oběti v ČR, včetně dopadů zákona o obětech.

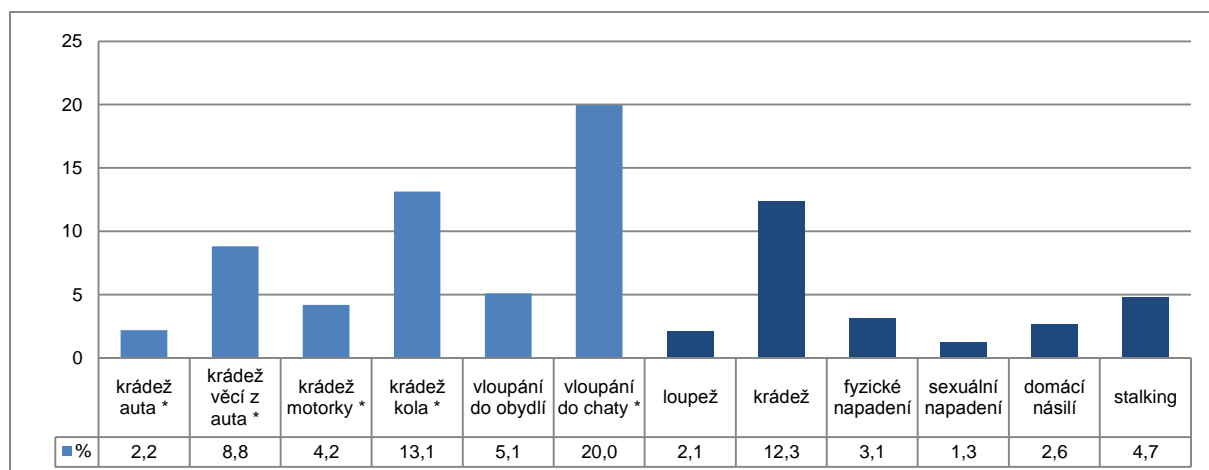
Viktimizace respondentů

Z výsledků výzkumu vyplývá, že obětí některého ze sledovaných trestných činů se v posledních 3 letech (mimo internetových deliktů) stalo 34 % respondentů. Přičemž 11 % populace se ve sledovaném období stalo obětí více než jednoho trestného činu.

Výsledky za jednotlivé sledované delikty shrnuje Graf 1.

² V grafech označeno světlejší modrou

Graf 1: Viktimizace v posledních třech letech (%)

* z vlastníků

Krádež auta zaznamenali 2 % z těch, kteří auto během posledních tří let využívali. Z toho přibližně jedna čtvrtina z těchto případů se stala za poslední rok. Krádeže auta jsou častější ve městech nad 100.000 obyvatel, především pak v Praze.

Krádeže věcí z auta postihla za poslední tři roky téměř desetinu z jejich uživatelů. Z toho více než jedna polovina těchto případů se stala za poslední rok. Krádeže věcí z auta řeší častěji střední generace a opět lidé z větších měst, především Prahy.

Obdobná situace je i u **motocyklů**. Z těch, kteří v posledních třech letech vlastnili motocykl, skútr nebo moped, byla o tento jednostopý stroj okradena 4 %. Krádež motocyklů je častější v Ústeckém a Středočeském kraji.

Jízdní kolo využívají téměř dvě třetiny populace, tento údaj je podmíněn lokalitou dotazování. Z těchto uživatelů jízdních kol bylo okradeno za poslední tři roky 13 %. Kola jsou odcizena častěji ve větších městech, Praze a méně majetným domácnostem. Z toho 42 % těchto případů krádeží se stalo za posledních 12 měsíců.

Vloupání do obydlí deklaroval každý dvacátý respondent. Častěji k vloupání do obydlí dochází v městech nad 100.000 obyvatel, v Libereckém a Ústeckém kraji.

Více frekventované je **vloupání do rekreačních objektů** (chaty či chalupy), které dosahuje úrovně 20 % za tři roky. Z logiky věci jde spíše o lidi z větších měst (a významně z Prahy), kteří tyto rekreační objekty vlastní nebo obývají častěji. Podobně jako u vloupání do obydlí, téměř jedna polovina těchto případů se stala za posledních 12 měsíců.

Další sledovanou kategorií byla **loupež** (tedy zjištěný čin za použití násilí nebo pod pohrůzkou násilí). Zde frekvence obětí dosáhla 2 % ze sledovaného souboru. Za poslední rok opět nastala více než polovina z těchto případů. Oběťmi loupeží jsou častěji mladší lidé, především pak studenti nebo ženy v domácnosti a na mateřské dovolené. Loupeže se ukazují jako více frekventované u lidí z Jihočeského kraje, což lze považovat za překvapivé. Naopak velice pozitivně vyšel v tomto případě Zlínský kraj.

Oběť **krádeží** (typicky kapesní krádeže bez použití násilí) se vyskytuje ve výzkumném souboru kolem 12 %. Z toho přes 60 % těchto případů deklarují respondenti za poslední rok. Obětí tohoto typu

krádeží jsou častěji mladší ženy, studenti a lidé z větších měst. Problematictější se ukazuje především Praha a Brno.

Fyzické napadení (od neznámé osoby), které nemělo za cíl krádež, deklarují 3 % populace. Z toho téměř dvě třetiny z těchto případů se staly za poslední rok. Obětí fyzických napadení jsou častěji mladší muži, lidé se základním vzděláním, studenti, nezaměstnaní a lidé v tíživější ekonomické situaci.

Mezi zvláště citlivé trestné činy patří **sexuální napadení**. Deklarovalo jej 42 respondentů, tedy 1,3 %. Častěji jde (předpokládaně) o ženy, studenty a v zásadě respondenty z chudších majetkových poměrů. Tito lidé zároveň deklarovali, že v dotazníku se objevily některé otázky, se kterými měli problém při odpovědi³. Téměř polovina těchto případů se stala za poslední rok jednou a jedna třetina dokonce za poslední rok vícekrát než jednou.

Další citlivou kategorií v rámci „viktimitizačního screeningu“ bylo **domácí násilí**. Zde se objevilo celkem 88 případů z 3328 dotázaných (téměř 3% zasažení). Oběti jsou opět častěji ženy, mladší ročníky, ženy v domácnosti či na mateřské dovolené, lidé ze špatně zajištěných domácností; z hlediska regionu pak respondenti, kteří pochází z Jihomoravského kraje.

Výzkum obětí trestných činů se zaměřoval i na nové formy kriminality, mezi které patří například stalking neboli **nebezpečné pronásledování**. S touto formou kriminality se setkalo téměř 5 % lidí ze zkoumané populace. Častěji jde znovu o ženy, mladší lidi, studenty (a také obyvatele Pardubického kraje). Respondenti, kteří se označili za oběti stalkingu také častěji uváděli, že některé otázky pro ně byly více citlivé než ostatní.

Co se týče internetových deliktů, **podvod při nákupu na internetu** zažilo za poslední rok 16 % lidí z těch, kteří v posledních třech letech nakoupili nějaký produkt nebo službu přes internet (4 % pak opakovaně). Tuto negativní zkušenost mají především mladí zákazníci (studenti), což je zapříčiněno nepochybně vyšší frekvencí internetových nákupů v této věkové skupině. Pokud jde o způsobenou škodu, zde naopak mladí respondenti méně často uvedli, že nějakou utrpěli (34 % mladých oproti 52 % u celku).

Poslední sledovanou kategorií byly **podvodné e-maily**. Z těch, kteří využívají elektronickou poštu (což činilo 88 % souboru), zažilo nevyžádaný email⁴ v posledních 12 měsících více než jedna polovina (45 % dokonce opakovaně). Tyto nevyžádané e-maily postihují častěji muže, vysokoškolsky vzdělané a lidi na vyšších pracovních pozicích. Na takový nevyžádaný e-mail reagovalo přibližně 6 % lidí, asi polovina z nich opakovaně.

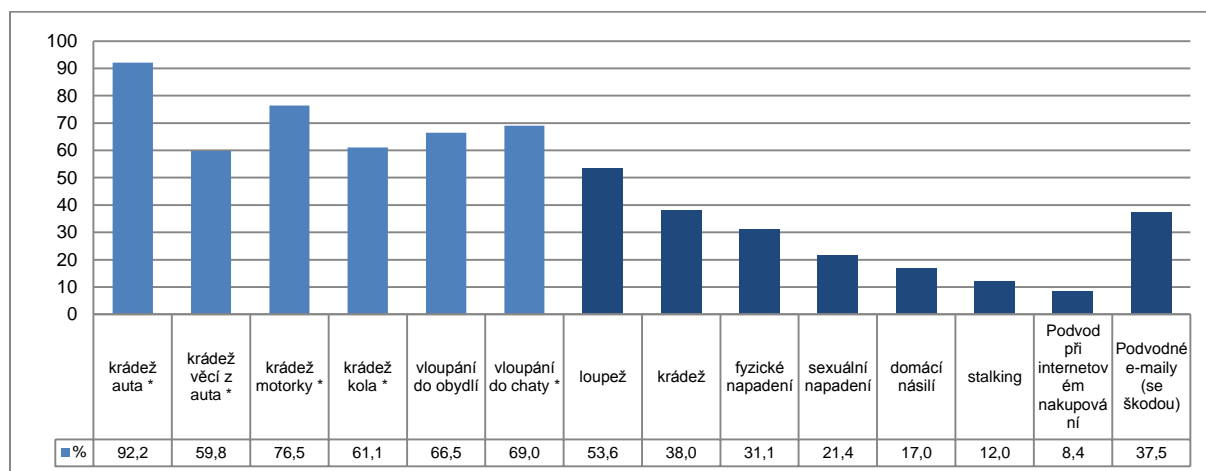
Jedním z hlavních důvodů provádění viktimitizačních výzkumů jako je tento, je snaha postihnout míru latence u jednotlivých druhů deliktů. Proto jsme se obětí námi zkoumaných kriminálních útoků zeptali, zda svou zkušenost nahlásili na policii (oni sami nebo někdo z jejich blízkých). V případech, že se ve

³ Pro co možná nejvyšší eliminaci rizika ne-odpovědi byla použita metoda obálek, do nichž mohl respondent svou odpověď vložit bez asistence tazatele, nebo (při metodě CAPI) otočeného monitoru a samo vyplňování této položky respondentem. Stejně probíhal sběr odpovědí u otázky na domácí násilí.

⁴ Nešlo nám o veškerou nevyžádanou poštu (tzv. spam), ale například o e-maily, nabízející neobvykle vysoký finanční profit (typu dědictví po respondentovi neznámé bohaté osobě, nabídka extrémně výhodných investic, výhra v loterii apod.) po uhrazení nějakého poplatku, o e-maily tvářící se jako výzva k uhrazení neexistujícího dluhu nebo faktury a podobně.

zkoumaném období stali obětí více činů stejného druhu, měli referovat o posledním z nich. Výsledky shrnuje Graf 2.

Graf 2: Nahlášení posledního deliktu policii (%)

* z vlastníků

Je evidentní, že činy proti osobní integritě (násilí, pronásledování) jsou hlášeny pouze v naprosté menšině případů. Dále jsou poměrně málokdy (méně než čtyři oběti z deseti) ohlášeny případy krádeží. Občané se zřejmě (správně) domnívají, že u krádeže, zvláště pokud ji zaregistrovali až se zpožděním, je pravděpodobnost dopadení pachatele a navrácení odcizeného majetku nízká a nejsou ochotni proto absolvovat proceduru ohlášení na policii.

Závěr

Prostřednictvím viktimizačních výzkumů lze získat široké spektrum informací o problematice kriminality a viktimizace, které zůstávají pro jiné datové zdroje skryty. S touto ambicí byl realizován i výše prezentovaný výzkum obětí. Při sestavování dotazníku jsme se snažili o co možná nejlepší využití výzkumného potenciálu tohoto typu šetření. Vzhledem k omezenému rozsahu jsou v textu představeny jenom dílčí vybrané výsledky. Co se týče míry viktimizace respondentů, výsledky výzkumu potvrzují zjištění z minulých let ohledně struktury frekvencí sledovaných deliktů. Překvapí možná vysoký podíl viktimizace v posledním roce, vysvětlit ho ale částečně může zkreslení plynoucí z omezeného sledovaného období v kombinaci s nepřesnou pamětí respondentů. Zároveň se ukázalo, že nové formy kriminálního jednání si do budoucna určitě zaslouží zvýšenou pozornost. I když se o těchto deliktech od respondentů policie často nedozví, neznamená to, že by se s těmito problémy nepotýkali. Výzkum naopak ukazuje na poměrně vysokou prevalenci těchto jevů. Alarmující je i vysoká latence u deliktů proti osobní integritě respondenta. I vzhledem k závažnosti některých typů jednání lze hodnotit negativně, že většina obětí tyto incidenty policii nenahlásila.

Podrobné výsledky výzkumu jsou momentálně zpracovávány a budou publikované mimo jiné v souhrnné monografii, jejíž vydání je plánováno na rok 2019.